

Recenzijos ir apžvalgos

Lokalinis tyrimas „Merkinės etnografiniai savitumai“, Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. 2002, 21, p. 141–286.

2002 m. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje išspausdinti straipsniai bendru pavadinimu: „Lokalinis tyrimas „Merkinės etnografiniai savitumai““ papildė 1970 m. išleistą monografiją „Merkinė“. Tačiau šis Merkinės krašto tradicinės kultūros pristatymas dėl sovietiniu laikotarpiu vykdytos ateistinės politikos liko su didžiule spraga. Tai paprotinė etninės kultūros raiška. Aptariamasis straipsnių rinkinys „Merkinės etnografiniai savitumai“ šią spragą ir užpildo. Lietuvos istorijos instituto etnologai Ž. Šaknys, R. Paukštytė-Šaknienė, I. Šidiškienė, I. Burinskaitė ir D. Svidinskaitė 2000–2001 m., remiami Valstybinio mokslo ir studijų fondo, Merkinės apylinkėse atliko etnologinius tyrimus ir parengė straipsnius iki šiol čia netyrinėtomis gimtųjų ir krikštynų (R. Paukštytė-Šaknienė), jaunimo papročių, kultūrų sąveikos ir turizmo (Ž. Šaknys), santuokos ir vestuvinių simbolių (I. Šidiškienė), liaudies religingumo (D. Svidinskaitė) bei Merkinės kryžių kalnelio meninės raiškos (I. Burinskaitė) temomis.

Rasa Paukštytė-Šaknienė straipsnyje „Merkinieškių gimtūvės ir krikštynos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX amžiuje“ pasitelkdama pačios surinkta gausia medžiaga, pasinaudodama Merkinės parapijos bažnyčios krikšto metrikų knygomis, atskleidžia trijų žmonių kartu gimtųjų ir krikštynų papročių dinamiką. Jame apžvelgtas gimtųjų ir krikštynų papročių paplitimas, jų lokaliniai savitumai ir bendrumai, tirta krikštynų

papročių kaita ir plėtotė, taip pat bandytas nustatyti vardynų šventės populiarumas tiriamoje teritorijoje.

R. Paukštytė-Šaknienė, tyrusi gimtųjų ir krikštynų tradicijas visoje Lietuvos teritorijoje, pastebi, jog išskirtinis Merkinės krašto bruožas yra tas, kad nemažai senųjų nėštumo laiko papročių ar prietarų yra išlikę iki šių dienų. Nagrinėdama kūdikio laukimo prietarus, mokslininkė nuosekliai atskleidžia trijų kartų moterų požiūrį į juos. XX a. pradžioje visos besilaukiančios moterys laikydavosi tam tikrų elgesio normų, pvz., nežiūrėti į gaisrą, nevogti, nelįsti pro tvorą, nežiūrėti pro durų tarpą, „nes buvo tikima, jog netinkamas elgesys gali pakenkti būsimo kūdikio fiziniam ar dvasiniam vystymuisi“ (p. 147). Sovietiniu laikotarpiu buvo skleidžiama „religinių atgyvenų“ propaganda, steigiami ambulatoriniai akušeriniai punktai, todėl situacija ėmė keistis – „liaudiški tikėjimai buvo traktuojami kaip negatyvūs ir žalingi sveikatai prietarai“ (p. 148). O jau 1972 m. gimusi respondentė „teigė netikinti, jog nuo nėščiosios elgesio (t. y. laikymosi įvairių prietarų) priklauso būsimo kūdikio fizinės ar charakterio savybės“ (p. 148).

Kitus du šio straipsnio skyrius apie pribuvėjų instituciją ir palankynų tradicijas sieja tai, kad abu šie reiškiniai yra praktiškai jau išnykę. Tačiau palankynų paprotys Merkinėje ir jos apylinkėse, įgijęs daug naujų bruožų, pasak autorės, tebegyvuoja. Ypač išsamiai straipsnyje išnagrinėtas vaikų krikšto laikas. Pateikiamos net aštuonios įvairiais aspektais su krikštu (krikštijamų vaikų amžiumi, dažniausiu krikštynomoms pasirenkamu metų laiku ir kt.) susijusios diagramos.

Analizuojant krikstatėvių parinkimo kriterijus pastebima, kad merkinieškiai yra

išlaikę ne vieną lokalinį savitumą. Pvz., Merkinėje laikomasi papročio į krikštą tėvius dažniau kviesti gimines, o ne svetimus žmones. Kitas pageidaujamas būsimų krikštą tėvių kriterijus, nurodytas merkiniškių – tai asmens religingumas, nes krikštas ir dabar suvokiamas kaip vienas svarbiausių bažnytinių sakramentų, suteikiantis dorinio ir religinio gyvenimo pagrindą. Dar vienas autorės tyrimų metu pastebėtas lokalinis savitumas – paprastai į krikštą tėvius nekviečiami vyras ir žmona.

Apžvelgdama Merkinės bei jos apylinkių praeitį ir dabartį, straipsnio autorė daro išvadą, kad dalis tradicinių gimtųjų ir krikštynų papročių, peržengusių XXI a. ribą, išlaikę patikimą turinį, bet įgavę naujų formų bei prisitaikę prie pasikeitusių sąlygų, ir toliau sėkmingai gyvuoja.

Būdingiausius jaunimo amžiaus subkultūros aspektus – jaunimo brandos apeigas ir iniciacinius papročius, vedybinės ateities modeliavimą, jaunimo bendravimo formas bei socialinę jų raišką metiniame cikle straipsnyje „Jaunimas: papročiai, apeigos ir kasdieninis gyvenimas Merkinės apylinkėse XX a.“ nagrinėja Žilvytis Šaknys. Susistemindamas ekspedicijų tyrimų medžiagą, lygindamas ją su archyviniais ir skelbtais duomenimis, pateikdamas diachroninę jaunimo papročių raiškos analizę bei atskleidamas parapijos centro ir periferinių kaimiškųjų vietovių papročių savitumus, straipsnio autorius apibendrina Dzūkijos nacionalinio parko ribose esančio Merkinės ir jos apylinkių jaunimo kasdieninį gyvenimą. Nors straipsnyje aprašoma tiriamoji teritorija nėra didelė – vos keliolika kaimų, tačiau autorius, naudodamasis lyginamuoju metodu, aprėpė beveik šimtmečio laikotarpį.

Nagrinėjant jaunimo brandos apeigas ir iniciacinius papročius išsamiai analizuojamos „įrašymo į bernus“ bei santuo-

kos eiliškumą tarp seserų turėjusios palaikyti „kašiko laužymo“ apeigos. Merkiniškių vedybinės ateities spėjimus mokslininkas pateikia su gausiais pavyzdžiais iš įvairių XX a. laikotarpių. Teigiama, kad senieji jaunimo vedybinės ateities spėjimai ir priviliojimai yra „moteriška“ kultūros dalis. Vedybiniai spėjimai šiuo metu yra jau pakitę ir praradę savo regioninę specifiką, o maginiai veiksmai (priviliojimai) dabar praktikuojami labai retai.

Jaunimo bendruomenės gyvenimas nagrinėjamas teritoriniu, amžiaus ir kalendarinio ciklo aspektais. Straipsnio autorius daro išvadą, kad Merkinėje ir jos apylinkėse jau tarpukariu sparčiai modernėjo bendravimo papročiai. Merkinėje archaiškos jaunimo bendravimo formos nyko anksčiau negu aplinkiniuose kaimuose, tačiau šio meto jaunimo kalendariniuose papročiuose esama mažiau inovacijų negu kituose etniniuose regionuose. Nemažai prie tradicinių jaunimo gyvensenos formų išsaugojimo, autoriaus nuomone, prisideda bažnyčia, kultūros ir švietimo darbuotojai, tačiau, mano nuomone, didžiausią reikšmę puoselėjant bendravimo papročius ir tradicines vertybes turi jaunimo auklėjimas šeimoje.

Analizuodamas senuosius jaunimo papročius teritoriniu aspektu, Ž. Šaknys daro išvadą, kad vietovėse nuo Merkinės į vakarus modernių kultūros elementų įtaka jiems didėja, į rytus – mažėja. Merkinės apylinkėse išlikę nemažai tradicinės etninės kultūros elementų, tačiau lengvai prigyja naujovės.

Irma Sidiškienė straipsnyje „Santuo-ka ir vestuviniai simboliai Merkinės apylinkėse XX a. antroje pusėje“, apsiribodama ženklo, atributo funkcijų ir prasmų analize, siekia parodyti kultūrinį Merkinės ir jos apylinkėse gyvenančių žmonių identitetą. Keldama klausimus, kokius simbolius pateikėjai vartoja vestuvių apeigose, kaip suvokia ir aiškina jų reikšmę, mokslininkė aiškina, kaip žmo-

nės naudojasi savita kultūros prasmių sistema.

I. Šidiškienė remiasi Merkinės bažnyčios septyniomis santuokos registracijos aktų knygomis (nuo 1941 iki 2000 metų), ekspedicijų metu apklaustų 52 asmenų atsakymais bei įvairia literatūra apie vestuvių papročius. Bažnytinių santuokų dinamika XX a. antroje pusėje nagrinėjama išsamiai ir įvairiais aspektais (santuokų skaičius, sutuoktinių kilmės vieta, santuokų pasiskirstymas pagal mėnesius).

Baigdama straipsnį autorė reziuumuoja, kad, kintant ekonominėms ir socialinėms sąlygoms, vestuvių papročių ciklas modifikuojamas bei trumpinamas, o išlikusieji vestuviniai simboliai ir papročiai praranda regioninius savitumus. Kaip ir visoje Lietuvoje, Merkinėje ir jos apylinkėse piršlybos transformavosi į tėvų atsiklausimą. Labai padidėjo vestuvių žiedų simbolinė reikšmė. Jaunosios šydo nuėmimas ir aprišimas skarele, o jaunajam kepurės uždėjimas suvokiamas kaip simbolinis jų šeimyninio statuso pakeitimas. Vainikėlio deginimo apeigos, atsiradusios tik XX a. 6-ajame dešimtmetyje, nykimas ir grįžimas prie ankstesnės jo saugojimo tradicijos, autorės nuomone, rodo naujosios kartos nuotakų požiūrį į etnines tradicijas, polinkį jas saugoti ir tęsti.

Straipsnio „Religingumas, tapatumas ir istorinis laikas“ autorė Danguolė Svidinskaitė, nagrinėdama religingumo, tapatumo ir istorinio laiko sąveiką, aiškina katalikiškojo religinio tapatumo istoriniame laike sampratą. Autorė siekia parodyti įsivaizduojamą ir realų religingumo vaidmenį Merkinės miestelio ir jo apylinkių bendruomenėje, religinio tapatumo formavimą ir valdymą. „Siekama panagrinėti, ką istorinis laikas daro su asmens religingumu ir jo religiniu tapatumu ir, atvirkščiai, ką religinis tapatumas daro istoriniam laikui“ (p. 214). Išsamiai išnagrinėjusi, gausiais pavyzdžiais ir penkio-

mis diagramomis iliustruodama straipsnio autorė pastebi, kad jos tirtoje Dzūkijos bendruomenėje būdinga ryški tendencija pabrėžti istorijos raidoje nekintanti asmens, šeimos ar ir visos giminės religinių tapatumą. Vykstanti šiokia tokia religingumo kaita yra nereikšminga šeimos bei jos narių religiniams tapatumams. Toliau autorė daro išvadą, kad nors nekintanti religingumą apibrėžia ikisovietinio istorinio laiko kategorija, kintanti – sovietinio ir posovietinio istorinio laiko kategorijos, tačiau religingumo kaitą lemia ne tik istorinis laikas, bet ir religinės bei žiniasklaidos institucijų transformacijos. „Religingumas, religinis tapatumas ir istorinis laikas yra ir modeliuojami, ir patys modeliuojantys“ (p. 237), o „istorinio laiko įtampos paliečia ne pavienį religinį tapatumą, o religinių tapatumų tinklą. Kilus grėsmei religiniam tapatumui, šeimos ir bendruomeniniai saitai sujungia religinius tapatumus“ (p. 238). Pats religingumas, pasak autorės, yra veiksmingai funkcionuojanti sistema, etniniais ir moraliniais saitais jungianti šeimą, kartais ir vietinę merkiniečių bendruomenę.

Merkiniečių bendruomenė, prasidėjus atgimimui, Sąjūdžio Merkinės veikliosios grupės pastangomis kapinių pakraštyje pastatė paminklinį akmenį, kuris tapo Kryžių kalnelio memorialinio ansamblio pradžia. Apie šio kalnelio atsiradimo istoriją ir meninę kompoziciją straipsnyje „Merkinės kryžių kalnelis: istorinė atmintis ir meninė raiška“ rašo Ilona Burinskaitė. Ji, remdamasi laisvais pokalbiais ir stebėjimo metodais, taip pat archyvine ir įvairia literatūrine medžiaga, bando nubrėžti Merkinės Kryžių kalnelio plėtotės ir išlikimo perspektyvas. Tai leido į objektą pažvelgti įvairių mokslo sričių – istorijos, architektūros ir etnologijos – aspektais. Autorė išsiaiškino, kad Kryžių kalnelis, kurio paskirtis ir istorinė prasmė yra kilni, meninė raiška taip pat unikali,

deja, kelia rūpestį jį kūrusiems. „Šis Kalnelis jau tampa diskusijų, kivrčų ir netgi dalybų objektu. Jis taip pat skaido miestelio bendruomenę į dvi grupes, turinčias skirtingą nuomonę apie jo buvimo ir masto pagrįstumą“ (p. 242).

Plačiai ir išsamiai visa Kryžių kalnelio atsiradimo istorija, įvairių pateikėjų atsiminimai bei nuomonės išdėstyta skyriuose „Istorinė atmintis: faktai ir nuomonės“ ir „Merkinės memorialinio ansamblio kūrimosi istorijos bruožai“. Įdomi ir vertinga menotyrininkės išsilavinimą turinčios straipsnio autorės Kryžių kalnelio kompozicijos ir meninės raiškos analizė. Gaila, kad straipsnį iliustruojančios nuotraukos nėra kokybiškos, tačiau tai jau leidyklos kaltė.

I. Burinskaitės straipsnio pabaigoje daroma išvada, kad „Merkinės Kryžių kalnelio istorinė vertė yra dviguba – jis ne tik įamžina Lietuvos rezistencinių kovų atminimą, bet ir nurodo 9–10-ojo dešimtmečio Lietuvos nuotaikas bei aktualijas, tuo tapdamas šiuolaikinės istorijos dalimi“ (p. 260).

Nors turizmas turi didžiulę reikšmę pasaulio ekonomikai, jo tyrimas svarbus ir socialinių pokyčių bei kultūrinių kontaktų analizei, tačiau etnologiniu aspektu jis dar nebuvo atkreipęs didesnio Lietuvos tyrinėtojų dėmesio. Žilvytis Šaknys straipsnyje „Merkinės apylinkės: kultūrų sąveika ir turizmas“ pirmą kartą Dzūkijos nacionalinio parko Merkinės apylinkėse atliktų tyrimų pagrindu analizuoja turistų ir vietinių gyventojų socialinius ir kultūrinius kontaktus. Pagal savo sudarytą turizmo tyrimo programą, Merkinės apylinkėse atliktus turizmo tyrimus autorius analizavo įvairaus amžiaus merkiniškių požiūrį į turizmą, taip pat turistų poreikius ir požiūrį į unikalią šio krašto kultūrinę aplinką.

Analizuodamas asmeninę merkiniškių patirtį turizmo srityje, norėdamas suvokti turizmo perspektyvas, mokslininkas ap-

žvelgė jų kultūrinius kontaktus. Taip pat tyrė jų gebėjimą suvokti „savo“ ir „svetimo“ kultūrinės patirties savitumus. Apžvelgęs vietinių gyventojų galimybes bei norus suvokti ir gerbti turistų kultūrinę patirtį, skyriuje straipsnio autorius parodo turistų požiūrį į merkiniškius, jų pojūčius, išengus į svetimą kultūrinę aplinką. Išnagrinėjęs 52 turistų užpildytas anketas, daroma išvada, kad „be abejo, skaudžiausia kalbos barjero problema“ (p. 278). „Užsienio turistams Merkinės apylinkėse labiausiai trūksta informacijos (ypač anglų ir rusų kalbomis), lietuviams opiausia maitinimas – nėra kur pavalgyti, taip pat trūksta pramogų“ (p. 277).

Prognozuodamas turizmo plėtrą, Ž. Šaknys didelių perspektyvų artimiausiose ateityje neižvelgia. „Žemdirbystės ir gyvulininkystės plėtrai nepalankios Dzūkijos žemės lemia, kad ir šiomis dienomis reikšmingas žmonių pragyvenimo šaltinis yra nesukultūrintų gamtos išteklių (grybų, uogų ir vaistažolių) rinkimas“ (p. 280). Autoriaus nuomone, nagrinėjant turizmo perspektyvas, neretai pabrėžiamas ekonominis veiksnys, tačiau, kaip rodo etnologiniai tyrimai, būtina ne tik iniciatyva ir materialiniai ištekliai. Turizmo plėtotei ir kultūrinės aplinkos kaitai reikia parengti patį žmogų. „Išskirtinį dėmesį būtina skirti jaunimo etnokultūriniam auklėjimui. Tik perėmęs tradicinės kultūros elementus jis bus pasirengęs kontaktams su įvairių kultūrų žmonėmis“ (p. 284).

Lieka apgailestauti, kad „Lokalinis tyrimas „Merkinės etnografiniai savitumai““, skirtas vienos gražiausių Dzūkijos nacionalinio parko vietovės – Merkinės ir jos apylinkių paprotinės kultūros raiškai, dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių neišspausdintas atskira monografija, tačiau išvydo dienos šviesą šiame leidinyje. Suprantama, kad Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“

paskelbtus Merkinės krašto tyrinėjimus plačiau jais besidomintiems bus sunkiau rasti, tačiau šis leidinys greta minėtos „Merkinės“ knygos ir neseniai pasirodžiuosios „Merkinės istorijos“ taps trečiąja parankine knyga šio krašto tyrinėtojams.

Aušra Zabieliene

Liaudies kūryba 5. Vacys Milius (red. ir kt). Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2002. 504 p., iliustr., žml., gaidos.

Etninės kultūros tyrinėtojų ir ja besidominčių, kultūros ir mokslo įstaigų bibliotekas papildė 2002 metais išleista tęstinio leidinio „Liaudies kūryba“ V knyga, skirta, anot V. Miliaus, „ir mokslo pasauliui, ir platesniam skaitytojų ratui“. Ji bus įdomi kiekvienam, norinčiam kuo daugiau sužinoti, kuo geriau pažinti savo etninę kultūrą. Rinkinį sudaro 36 straipsniai. Jų tematika labai įvairi, todėl rinkinį sudaro dešimt skyrių: tautosaka ir choreografija, papročiai, mitologija, liaudies muzika, tautodailė, mėgėjų kūryba, šiuolaikinė folkloro raiška, iš tautyros istorijos, prisimename išėjusius, knygų apžvalgos. Autoriai – žinomi tautosakininkai, etnologai, dailės ir etninės muzikos tyrinėtojai.

Vieni straipsniai apibendrinti, parašyti remiantis visoje Lietuvoje surinkta medžiaga; kiti pateikia lokalius ar regioninius atskirų vietovių tyrinėjimus, kurie rodo tam tikrų reiškinių paplitimą ir praturtina visą Lietuvos etninę kultūrą, o tyrinėtojams ir visuomenei tampa prieinama etnografinėse ekspedicijose surinkta lauko tyrinėjimų medžiaga.

Chronologiniu aspektu nesitenkinta XIX a. pabaiga ar XX a. pradžia, o priar-

tėja prie mūsų dienų. Nagrinėjami reiškiniai savaime įgauna plėtros arba transformacijos tąsą.

Daugiausia straipsnių skirta tautosakai: pasakoms, liaudies dainoms, raudoms, sutartinėms, šokiams. Tai labai svarbu, norint pažinti savo tautą, jos kultūrą, o kartu ir svarbus šaltinis etnologų ir kalbininkų tyrinėjimams.

Žinoma pasakų tyrinėtoja Bronislava Kerbelytė straipsnyje „Tradicinės bendravimo formos ir šeimos problemos“ nagrinėja tris žmonių bendravimo ir suartėjimo formas. Tai valgymas kartu, vieno tikslo siekimas, bendras darbas ir patirties perdavimas, kurie, išsaugant dvasinius šeimos narių saitus, yra svarbesni negu bendras būstas ir bendri daiktai. Dalia Urbonienė, nagrinėdama Antano Juškos rinkinyje „Lietuviškos svotbinės dainos“ aprašyto vestuvinio šokio „Aplinkinis“ struktūrą ir ryšį su daina, iškelia apeiginę šokio reikšmę, susijusią su perėjimo iš vienos giminės į kitą apeigomis.

Patarlės, priežodžiai ir palyginimai kuriami visais laikais. Šiandien jau šviesios atminties Kazys Grigas, dalyvaudamas 1989 m. ekspedicijoje Seinų-Punsko apylinkėse, užfiksavo apie 400 smulkiosios tautosakos pavyzdžių, žinomų iš senovės ir dabar sukurtų, kurie papildė žodinės liaudies kūrybos fondą. Straipsnyje „Šis tas iš punskiečių sąmojo“ pateikiama įdomios medžiagos apie ekspedicijos rezultatus.

Sutartinės ir raudos – nykstanti dainuojamosios tautosakos dalis. Daiva Račiūnaitė-Vyčienienė, ieškodama XX a. pabaigoje sutartinių pėdsakų, užfiksavo grupinio giedojimo pavyzdžių, kurie, autorės teigimu, „liudytų dar rusenantią kibirkštėlę sutartinių“. Išsamus, gausia šaltinių baze paremtas Rasos Norinkevičiūtės straipsnis, skirtas raudojimo prasmei lietuvių laidojimo apeigose. Raudojimas – svarbiausia senųjų laidojimo apeigų dalis, atlikusi konkrečias funkcijas. Autorė

pagrindžia pasikeitusių žmonių požiūrį į mirusiojo apraudojimą.

Pradėta skelbti straipsnius ne tik apie lietuvių, bet ir apie Lietuvoje nuo seno gyvenančių tautų kultūrą – šį kartą Karininos Firkavičiūtės straipsnyje „Melodijų skoliniai – savita Lietuvos karaimų kultūros dalis“ pristatoma karaimų muzikinė kultūra: pasaulietinio pobūdžio dainos ir religinės giesmės.

Rinkinyje neužmirštos ir muzikavimo tradicijos. Gailos Kirdienės straipsnyje išsamiai aprašyti smuikų tipai, sandara ir smuikavimo tradicijos bus vertinga medžiaga ne tik etninės muzikos tyrinėtojams, bet ir etnologams. Evaldo Vyčino straipsnyje atkreipiamas dėmesys į smuiko vaidmenį kalendoriniuose papročiuose, pirmuosius paminėjimus rašytiniuose šaltiniuose (tai bus įdomu ir kalbininkams).

Valstiečių tradicinės materialinės kultūros tyrinėjimams skirti du straipsniai. Žinomi mažosios architektūros tyrinėtojai Marija ir Martynas Purvinai aprašo Alsenų apylinkės medinius kryžius. Teresė Jurkuvienė nagrinėja Ignalinos ir Švenčionių rajonų moterų drabužius, pasinaudodama ne tik Lietuvos nacionaliniame bei Nacionaliniame dailės muziejuose, bet ir 1914 m. E. Volterio surinktais drabužiais, kurie laikomi Rusijos valstybiniame etnografijos muziejuje Sankt Peterburge.

Papročiai – mėgstama etnologų tyrinėjimų sritis – šiame leidinyje taip pat rado atgarsį: Irena Čepienė, apibendrinusi ekspedicijų medžiagą, pristato lietuvininkų kalendorinius papročius ir šeimos tradicijas Kintų apylinkėse XX a. pirmojoje pusėje. Straipsnyje „Veliuoniečių vestuvių persirengėliai ir sąmojis“ užfiksuoti dabartiniai veliuoniečių vestuvių papročiai, kai stalas iš tariamųjų vestuvininkų išperkamas sąmojingais piršlio atsakymais į klausimus. Dalia Urbonavičienė („Persirengėlių tipai, jų prasmė ir ryšys įvairiose apeigose“) supažindina su persirengėliais vestuvėse ir krikštynose.

Šis leidinys skirtas ne tik kaimo papročiams, materialinei ir dvasinei kultūrai. Antanas Rimvydas Čaplinskas aprašo XVI–XIX a. vilniečių šventes. Straipsnis ypač aktualus šiomis dienomis, kai statoma Žemutinė pilis, kuri turės įnešti naujumo į Vilniaus ir vilniečių gyvenimą, pajvairinti dabartinės Vilniaus etninės veiklos centro organizuojamas šventes, kurias aprašo Eglė Plioplienė. Tarsi atsiliepdamas į jos straipsnį, Petras Kalnius kalba apie liaudies kalendorinių švenčių rekonstrukciją: ar ji įmanoma? Pritartina jo teiginiui, kad „bandymai įkelti ikikrikščioniškąją kultūrą į žmonių kasdienybę, kaip krikščionybės pakaitalą, suduotų skaudų smūgį pačiai etninei kultūrai, ją subanalintų, iškreiptų, sukeltų stiprią atmetimo reakciją ir išjuoktų etninę kultūrą“ (p. 415).

Menotyrininkės Alės Počiulpaitės straipsniuose prisimenami liaudies meistrai Lionginas Šepka (pateikiami jo biografijos faktai, nulėmę susidomėjimą medžio drožyba) ir Ignas Končius (šis straipsnis papildo lietuvių kryždirbystės istoriją).

Anot Vaidos Ščiگلiėnės, straipsniu „Juzefas Perkovskis ir jo kūrybinis palikimas Lietuvos kultūrai“ ji „užkaišioja“ spragas Lietuvos dailės sovietinės istoriografijos, rašiusios apie 1918–1940 metus, ir pateikia išsamią medžiagą iš jo biografijos, kūrybinio palikimo ir liaudies meno tyrinėjimų. J. Perkovskio kūrybinis palikimas – medžio raižiniai, ofortai bei piešiniai, kuriuose vyrauja lietuviškumas, Žemaitijos kraštovaizdis, žmonių papročiai, liaudies architektūra.

Daugelyje kitų straipsnių pabrėžiamas nagrinėjamos temos naujumas ir aktualumas, tačiau tokiomis temomis yra apginta disertacijų, parašyta monografių: tai rodo, jog šis leidinys gana ilgai buvo rengiamas. O visų šiame rinkinyje skelbiamų straipsnių aptarti neįmanoma. Lieka pasakyti, kad iš tikrųjų juo verta papildyti savo bibliotekas.

Elvyda Lazauskaitė

Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas. Grigorijus Potašenko (red. ir kt.). Vilnius: Kronta, 2001. 287 p., iliustr., žml.

Šis leidinys yra liudytojas, kad po vienu stogu gali sutilti kelių tautinių mažumų tyrinėjimai, šiuo atveju žydų, totorių, karaimų ir rusų. Kartu tai rodo, kad Lietuvos tautinės mažumos turi intelektualinių pajėgų, galinčių vykdyti mokslinius tyrinėjimus.

Pratarmės pradžioje teigiama, kad Lietuvos kultūros šaknys daugiatautės valstybės istorijoje jau nuo didžiųjų kunigaikščių laikų buvo maitinamos ir kitų etninių grupių religinio bei kultūrinio savitumo. Pripažįstama, kad per pastarąjį nepriklausomybės dešimtmetį Lietuvoje reišėsi humaniškas požiūris į tautines mažumas. Nurodoma, kad Lietuva viena iš pirmųjų Europoje pasirašė Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją (1995).

Šis net trylikos autorių parengtas leidinys laikytinas pirmuoju žinyne apie Lietuvos tautines mažumas. Kartu su šia knyga pasirodė kompaktinis diskas *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*, kuriame tekstai paskelbti lietuvių, anglų ir rusų kalbomis.

Leidinyje skirtas supažindinti su žydų, totorių, karaimų, rusų išsikūrimo Lietuvoje istorija, jų religija, kalba, literatūra, tautosaka, taip pat mokslo pasiekimais, įžymiaisiais žmonėmis.

Įvadinį skyrių „Etninių grupių santykiai ir tautinės mažumos Lietuvoje: istorijos vingiai“ parašė Grigorijus Potašenko. Šią istorinę apžvalgą jis pradeda trimis teiginiais: 1) per visą istoriją Lietuvoje gyveno įvairios tautybės, 2) dramatiški teritoriniai pasikeitimai, imigrantų bangos nulėmė nevienodą etninių grupių pasiskirstymą ir jų vaidmenį visuomenėje atskirais istorijos laikotarpiais,

3) skirtingas įvairių tautybių likimas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu autorius apibendrina remdamasis elito vartota kanceliarine slavų, vėliau lenkų kalba, aptaria jos teritorijoje gyvenusias etnines grupes ir vėlesnius imigrantus, jų socialinę ir konfesinę padėtį. Ypač ryškus etninis ir konfesinis derinys buvo Vilniaus mieste.

Carinės Rusijos okupacija (1795–1915) Lietuvoje susideda iš kelių skirtingų laikotarpių. Minimas Vilniaus universiteto suklestėjimas XIX a. pirmaisiais trimis dešimtmečiais, po 1863–1864 m. sukilimo apgyvendinti rusai. Apibūdinama lietuvių, lenkų, rusų, žydų kultūrinė veikla. Parodoma etnodemografiniai pokyčiai Pirmojo pasaulinio karo metais ir po jo, 1918–1940 nepriklausomybės metų tautinių mažumų padėtis, kada iki ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos Lietuvoje greta kitų šešių Europos valstybių „turėjo pačią liberaliausią, daugiausia teisių mažumoms suteikiančią sistemą“. Aptariamais etnodemografiniais Lietuvos nuostoliai nacių ir sovietų okupacijų metais, įvairių tautybių socialinė ir kultūrinė padėtis anuo metu. Atkurtos nepriklausomybės metų aptarimas pradedamas etnodemografinės padėties konstatavimu, išvardijami tautines mažumas globojantys įstatymai. Skyrius baigiamas etninių santykių keturių modelių (asimiliacijos, „lydymosi katilo“, kultūrinio pliuralizmo, „sukultūrinimo, bet ne asimiliacijos“) aptarimu ir tautinių mažumų visuomeninių organizacijų, periodinių leidinių skaičių nurodymu.

Izraelio Lemperto, Iljos Lemperto, Larisos Lempertienės ir Marijos Rupeikienės parengtas skyrius „Žydai Lietuvoje“ susideda iš tokių poskyrių: Iš Lietuvos žydų praeities (nuo Vytauto Didžiojo privilegijos iki kultūrinės rezistencijos Holokausto metais ir padėties sovietmečiu); Kalba; Religinė tradicija ir literatūra; Rabinų raštai; Lietuvos sinagogos;

Vilnius – Lietuvos Jeruzalė; Lietuvos žydų kultūros atgaivinimas. Pastarajame poskyryje rašoma apie atkurtos nepriklausomybės metų žydų švietimą, literatūrinę, meninę ir visuomeninę veiklą, indėlį į viso krašto kultūrinį gyvenimą.

Virginija Kiškienė parašė skyrių „Lietuvos totoriai“. Nors praradę savo protėvių kalbą, Lietuvos totoriai per islamą išsaugojo savo tautinę savimonę. Skyriaus poskyriai: Įsikūrimas Lietuvoje; Genčių tradicijos; Gyvenimo būdas; Teisės ir privilegijos; Religija; Ryškios asmenybės; Lietuvos totoriai šiandien.

Skyrių „Lietuvos karaimai“ parengė Karina Firkavičiūtė. Jo poskyriai: Istorija; Kalba; Folkloras; Tautinė savimonė; Religija; Vytautas ir karaimai; Papročiai; Literatūra ir spauda; Lietuvos karaimų visuomeninės organizacijos.

Kadangi tarp Lietuvoje gyvenančių rusų savo religiniu ir kultūriniu savitumu išsiskiria sentikiai, tad atskirai rašoma apie juos ir visus kitus rusus.

Apie Lietuvos sentikius rašė penki autoriai: Valerijus Čekmonas, Žaneta Lebedeva, Nadežda Morozova, Jurijus Novikovas, Grigorijus Potašenko. Skyrius pradedamas legendos apie Kitežgradą – sentikių kultūros simbolį – atpasakojimu. Kaip ir kituose skyriuose, supažindinama su jų atsikraustymu į Lietuvą istorija. XVII a. viduryje skilus Rusijos Stačiatikių Bažnyčiai, senųjų apeigų šalininkai savo krašte imti persekiojami. Viena jų šaka bepopiai pomorai prieglobstį surado Abiejų Tautų Respublikoje. Kadangi sentikių buityje didelę reikšmę turėjo religinė rankraštinė bei spausdinta knyga, tai rašoma apie šią literatūrą. Sulaukė dėmesio ir sentikių šneka. Kadangi daug metų Lietuvos sentikių tautosaką užrašinėja Vilniaus ir Vilniaus pedagoginio universitetų studentai, o pastaruoju metu Vilniaus universiteto Kompleksinės Lietuvos sentikių tyrimo grupės nariai, tad čia paskelbta nemaža įvairių žanrų tautosakos tekstų.

Neužmiršta sentikių buitį bei papročiai: etnografinių tyrimų apžvalga, drabužiai, meninis audimas ir siuvinėjimas, vestuvių, laidotuvių ir atminų apeigos. Nurodomi būtiniai elementai, perimti iš lietuvių. Gale pridodamas išsamus aiškinamasis žodynas.

Ne apie sentikius rusus apsiribota Pavelo Lavrinco ir Ninos Mackevič straipsniu „Lietuvos rusų kultūra“. Ji apžvelgiama dviem etapais: nuo senovės iki Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario Lietuvoje. Kadangi tarpukariu rusų kultūrinė veikla reikėsi ir Lenkijos okupuotoje Rytų Lietuvoje, tai atskiras poskyris skirtas Vilniaus kraštui. Kiekvieno poskyrio pradžioje pateikta kultūrinės veiklos apžvalga, toliau rašoma apie iškiliąsias asmenybes: pirmajame poskyryje apie Pavelą Kukolniką, Vasilijų fon Rotkirchą, Aleksandrą Navrockį, Ivaną Trutnevą, Aleksandrą Žirkevičių, antrajame – apie Mykolą Banevičių, Arkadijų Buchovą, Eugenijų Škliarą, Mstislavą Dobužinskį, Levą Karsaviną, Vosylių Sezemaną, Vilniuje kūrusius Dorofejų Bochaną, Vasilijų Selivanovą, Konstantiną Oleniną. Tik keturios eilutės skirtos Petruui Tarasenkai, nėra nei jo veiklos, nei kūrybos apžvalgos, tuo tarpu jo indėlis į Lietuvos kultūrą yra ryškus. M. Dobužinskio biografija užbaigiama 1939 metais, o juk jaunoji karta nežino tolesnio jo gyvenimo.

Skyriai apie totorius, karaimus ir sentikius baigiami bibliografijomis, o skyriuose apie žydus literatūra pateikta po kiekvieno poskyrio, apie rusus – po personalijų aprašymo. Leidinys gausiai iliustruotas nuotraukomis, vaizduojančiomis visuomeninio ir religinio gyvenimo sambūrius, sakralinius pastatus, rankraščių pavyzdžius, leidinių pirmuosius puslapius, iškiliąsias asmenybes. Gale yra santraukos rusų ir anglų kalbomis, pavardžių rodyklė.

Šiuos apie mūsų kelių šimtmečių bendrapiliečius korektiškai parašytus tekstus

su malonumu gali skaityti bet kurios tautos ir konfesijos asmenys. Neilgai trukus Vytauto Didžiojo universiteto leidžiamų *Darbu ir dienų* 34-ajame tome (2003) paskelbtas trijų tautų tyrinėtojų 14 straipsnių rinkinys apie Lietuvos lenkų, rusų ir žydų istoriją ir kultūrą. Abiejų leidinių tekstai rodo, kad į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę atvykę kitataučiai gaudavo verslo privilegijas, jiems buvo suteikta galimybė išlaikyti savo etninį ir religinį tapatumą, tą patį matome ir dabar, atkūrus nepriklausomybę.

Vacys Milius

Senoji liaudies skulptūra Utenos kraštotyros muziejuje: katalogas. Elena Juodzevičienė, Rolanda Gudynienė, Laima Laučkaitė-Surgailienė (sud.). Utena: Utenos Indra, 2002. 146 p.: iliustr.

2002 metais išleistas Utenos kraštotyros muziejaus katalogas apie senąją liaudies skulptūrą. Originalios formos leidinio viršelį puošia išraiškinga dievdirbio A. Deveikio išdrožto šv. Arkangelo Mykolo nuotrauka. Katalogą sudarė Elena Juodzevičienė, Rolanda Gudynienė, Laima Laučkaitė-Surgailienė. Ekspонатus fotografavo ir leidinį maketavo Andrius Surgailis. Gale pateikiama santrauka anglų kalba bei šaltinių ir literatūros sąrašas, kurį sudarė Regina Stakėnienė. Leidinys parengtas kruopščiai ir gražiai.

Įžanginiame straipsnyje „Utenos krašto senoji liaudies skulptūra“ menotyrininkė L. Laučkaitė-Surgailienė trumpai pristato muziejaus skulptūrų rinkinį. Kaip pažymi autorė, skulptūros Utenos kraštotyros muziejuje renkamos nuo 1929 m., ir šiuo metu jų yra per 120. Daugiausia – iš Rytų Aukštaitijos regiono. Seniausias ekspонатas – Čepėno išdrožtas Nukryžiuotasis, – datuojamas XVIII a. antrąja

puse. Tiksliai datuotų skulptūrų rinkinyje tėra dvi: tai Nukryžiuotasis iš stogastulpio, kuriame buvo įrėžta „1788“ metų data, ir K. Musteikio išdrožtas kryžius su Nukryžiuotuoju, kur ant kryžmos užrašyta „1867“ data. Muziejuje saugomas ir negausus bažnytinės skulptūros rinkinys iš regiono bažnyčių. Autorė trumpai apibūdina šių skulptūrų stilistiką, lygina jas su liaudiškomis skulptūromis, pabrėžia jų skirtumus. Trumpai aptardama liaudiškų skulptūrų siužetus, autorė nurodo Utenos krašte labiausiai paplitusias temas: čia, kaip ir visoje Lietuvoje, būta daug kryžių su Nukryžiuotąjo skulptūromis bei nemažai Švč. Mergelės Marijos skulptūrėlių. Tačiau būdingesni šiam kraštui yra du siužetai – Jėzaus krikštas ir šv. Jonas Nepomukas.

Kitas straipsnis skirtas kryždirbiam ir jų kūrybai. Po trumpos įžangos, apibūdinančios liaudies meistrus, abėcėlės tvarka pateikiamos 10-ties meistrų (Kajetono Alekno, Antano Deveikio, Adolfo, Jono ir Balio Ivanauskų, Alberto Peluricio, Kazimiero Rinkevičiaus, Juozo Šinkūno, Silvestro Toleikio, Felikso Vaškelių) trumpos biografijos ir žinomų jų kūrinių sąrašas. Čia pateikiamos dievdirbių bei kryždirbių portretinės nuotraukos, saugomos Utenos kraštotyros muziejuje. Atskirai išvardijami (irgi abėcėlės tvarka) dar 28 Utenos krašte dirbę meistrai. Ne visų sumintų autorių darbų turi muziejus, todėl jų nerasime katalogo iliustracinėje dalyje. Jų įtraukimas į sąrašą yra prasmingas, nes suteikia papildomos informacijos apie šiame krašte dirbusius meistrus.

Utenos krašte ypač žymūs meistrai buvo A. Deveikis, A. Ivanauskas ir jo sūnus Jonas, S. Toleikis, F. Vaškelis. Apie juos jau anksčiau buvo nemažai rašyta. Kiti meistrai mažiau žinomi, todėl kataloge pateikiama neskelbta archyvinė medžiaga yra labai vertinga. Į sąrašą įtraukti keli dievdirbiai, dirbę ir pasižymėję

gretimuose rajonuose – J. Dagys (kilęs iš Kupiškio r., gyvenęs Rokiškio r.), V. Gavėnas (iš Anykščių r.), J. Gečys (iš Molėtų r.), J. Šepetys (iš Ukmergės r.). Publikuojamos ir jų skulptūros, esančios muziejaus rinkinyje.

Po įžanginių straipsnių eina kataloginė dalis – iliustracijos. Iš viso pateiktos 123 eksponatų nuotraukos. Dauguma jų nespaltvotos; tik viena kita spalvota iliustruoja išraiškingesnes skulptūras su geriau išlikusia polichromija. Iliustracijos suskirstytos į tris grupes su puslapinėmis antraštėmis. Muziejuje saugoma ne tik Utenos apylinkių, bet ir Molėtų, Anykščių, Zarasų rajonuose surinkta skulptūra. Po vieną yra iš Radviliškio ir netgi iš Marijampolės rajonų. Iš pradžių pristatomos žinomų dievdirbių skulptūros (il. 1–51). Kataloge pateikiami 23-jų žinomų meistrų darbai. Daugiausia muziejus turi A. Deveikio ir A. Ivanausko skulptūrų. Įspūdingos A. Deveikio išdrožtos šv. Jono Nepomuko statulos, kiek mažiau išraiškingos Švč. Mergelės Marijos statulėlės. Visai kitokio stiliaus A. Ivanausko skulptūros, pasižyminčios primityvumu, naivia lyriška nuotaika. Yra keletas nebaigtų A. Ivanausko skulptūrėlių.

Grupė nuo 52-os iki 70-os iliustracijos (t. y. 19 skulptūrų) pavadinta „bažnytine skulptūra“. Čia pristatomos profesionalių meistrų skulptūros, dabar saugomos Utenos muziejuje, o kažkada priklausiusios šio krašto bažnyčioms: 8 skulptūros iš senosios Leliūnų bažnyčios, 4 skulptūros iš Alantos (Molėtų r.) bažnyčios, 2 iš Skiemonių (Anykščių r.) bažnyčios, 1 iš Kupiškio bažnyčios, 2 iš Utenos kapinių koplyčios, 2 iš nenustatytų vietų.

Nuo 71-os iliustracijos vėl prasideda savamoksių dievdirbių skulptūros. Tačiau šių skulptūrų autorystė nenustatyta, matyt, todėl ši grupė ir buvo nukelta į pabaigą (čia nėra ir puslapinės antraštės, žyminčios grupės pavadinimą). Mažiau, kad žinomų ir nežinomų dievdir-

bių darbus vertėjo grupuoti greta, o bažnytines skulptūras nukelti į pabaigą: tuomet vientisiau būtų buvusi pristatyta savamoksių dievdirbių kūryba.

Daug informacijos teikia išsamios eksponatų metrikos, kur nurodoma vietovė, meistras, matmenys, medžiaga, įsigijimo metai ir iš ko įsigyta, inventoriaus numeris. Kur įmanoma, nurodoma tiksli skulptūros ankstesnio buvimo vieta (pvz., „prie Miežintos upelio“, „stovėjo prie upelio Pikčiūnų k.“) bei mažosios architektūros paminklo rūšis (kryžius, stogastulpis, koplytstulpis). Informaciją papildė ir katalogui gyvumo bei vaizdingumo teikia nuotraukos, darytos A. Varno, B. Buračo, B. Juodzevičiaus, A. Surgailio ir kt., kuriose užfiksuoti išnykę mažosios architektūros paminklai. Kai kurios fotografijos atitaikytos su skulptūromis pagal vietas (p. 34, 102, 103, 107). Galbūt tai tie paminklai, kuriuose tos skulptūros stovėjo, arba panašūs. Labai vertingos fotografijos, kuriose užfiksuotos muziejuje saugomos skulptūros iš tų laikų, kai jos dar buvo savo autentiškoje aplinkoje (p. 40, 43–45). Kataloge spausdinamos žinomų autorių paminklų nuotraukos praplečia žinias apie jų kūrybą.

Norėčiau išsakyti keletą pastabų. Įvade pasigendama iliustracijų išdėstymo principo nusakymo. Trūksta ir kataloge vartojamų santrumpų sąrašo. Gaila, kad į literatūros sąrašą neįtraukti tokie straipsniai kaip V. Bičiūno „Dievdirbiai“ (Trimitas, 1928, Nr. 28), Spector „Mūsų 'dievukai' ir dievdirbiai“ (7 meno dienos, 1929, Nr. 44, 45), kuriuose rašoma apie žymius Utenos krašto dievdirbius A. Deveikį, S. Toleikį, F. Vaškelių.

17-oje iliustracijoje matyti medinė taurė su ostija, todėl jos pavadinimą reiktų rašyti „Taurė su ostija“ (o ne „ostija“). Prie 52-os iliustracijos esantis pavadinimas „Kankinys, degantis lauže“ kelia abejonių. Laužu, matyt, palaikytos apsiausto klostės, supančios statulą iš šonų

apačioje. Abejonių kelia ir 61-os iliustracijos pavadinimas „Šv. Martynas“ (galima būtų patikėti, jei toks įrašas būtų ant pačios skulptūros). Paprastai taip vaizduojamas šv. Stanislovas: tai scena, kai vyskupas prikelia mirusį, vaizduojamą prigludusį prie jo kojų. 113-a iliustracija įvardyta kaip „Šventoji“, tačiau čia vaizduojama ne moteris, o vyras šventasis kunigo rūbais (aiškiai matyti biretas, kamža, stula). Nors atributai neišlikę, bet greičiausiai tai šv. Jonas Nepomukas, kurio siužetas – vienas labiausiai paplitusių šiame regione. Švč. M. Marijos skulptūras, kurių siužetai tiksliai nenustatyti, reikėtų vadinti ne „Šv. Marija“, o ikonografijoje paplitusiu terminu „Švč. Mergelė Marija“, pabrėžiančiu išskirtinę Mergelės Marijos padėtį.

Išsakytos pastabos anaip tol nesumenkina katalogo vertės. Leidinys puikiai reprezentuoja Utenos kraštotyros muziejaus skulptūros rinkinį ir suteikia daug vertingos informacijos bei medžiagos tyrinėtojams. O besidomintiesiems liaudies menu tai puiki proga susipažinti su Rytų Aukštaitijos dievdirbių kūryba.

Skaidrė Urbonienė

Sutartinių ir skudučių keliais. Stasys Paliulis. Tautosakininko gyvenimas ir darbai. Algirdas Vyžintas (sudarė ir parengė). Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2002. 522 p., iliustr., gaid.

2002 m. pasirodė puiki knyga „Sutartinių ir skudučių keliais. Stasys Paliulis. Tautosakininko gyvenimas ir darbai“ (sudarė ir parengė Algirdas Vyžintas), skirta tautosakos rinkėjo, liaudies muzikos tyrinėtojo ir propaguotojo, pedagogo Stasio Paliulio 100-osioms gimimo metinėms. Knygą sudaro tokios pagrindinės

dalys: „Gyvenimo ir veiklos bruožai“, „Teoriniai ir metodiniai darbai“, „Apie mano tautosakinį ir kitokį kultūros darbą“, „Straipsniai ir recenzijos“, „Ištraukos iš dienoraščio“, „Amžininkų prisiminimai“.

Pirmojoje dalyje knygos sudarytojas A. Vyžintas supažindina skaitytojus su S. Paliulio asmenybe suformavusia aplinka, vaikystės, jaunystės ir brandos metais, įvairia jo veikla. Tarsi patenkame į S. Paliulio gimtąsias apylinkes, susipažįstame su jo šeima, giminėmis ir tėviškėmis, kurių gyvenime dar buvo gajį senojo šiaurės aukštaičių (Biržų krašto) muzikavimo tradicija. Gausybe įdomių faktų apipintas pasakojimas apie mokymosi mokykloje bei gimnazijoje metus, studijas Kaune, mokytojo darbą įvairiuose Lietuvos kampeliuose, aktyvią skautijos veiklą, darbą Vilniaus aukštosiose mokyklose (daugiausia – Pedagoginiame institute), visuomeninę veiklą. S. Paliulis atsiskleidžia kaip šviesi ir dvasinga asmenybė, be galo mylėjusi gimtojo krašto žmones ir tradicijas. Ši meilė ir paskatino visą savo gyvenimą paskirti senosios aukštaičių instrumentinės muzikos bei sutartinių rinkimui, jų tyrinėjimui ir propagavimui. Sąsąuką su šia apžvalga randame tolesniame skyriuje, pagilinančiame knygos S. Paliulio asmenybės suvokimą – čia pirmąkart skelbiamas jo paties rašytas rankraštis „Apie mano tautosakinį ir kitokį kultūros darbą“.

Knygoje sukaupti visi S. Paliulio teoriniai ir metodiniai darbai, iš kurių bene labiausiai mokslininkų dėmesį turėtų patraukti pirmąkart skelbiami rankraščiai: 1932–1933 m. rašytas diplominis darbas „Mūsų giesmės (sutartinės)“ ir 6-ajame dešimtmetyje parašyti disertacijos skyriai: „Istoriografinė sutartinių apžvalga“, „Darbo giesmės sutartinės“, „Sutartinių kalbos ypatybės“. Paaiškėja, kad S. Paliulis yra ne tik instrumentinės muzikos tyrinėtojas. Iki šiol kaip mokslininkas jis labiausiai žinomas iš darbų apie instrumentinę

muziką (1959 m. sudarė rinkinį „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“, kuriame paskelbė įvairius straipsnius „Pučiamieji lietuvių liaudies instrumentai“ ir „Skudučių ir ragų komplektai“; 1984 m. pasirodė straipsnis „Daudyčių poveikis sutartinių muzikai“), bet diplominiame darbe ir disertacijoje daugiau dėmesio skirta ne tiek instrumentinėms, kiek vokalinėms sutartinėms. Sutartinės pabrėžtinai vadinamos giesmėmis, kaip nuo seno įprasta – taip jas atskiriant nuo paprastųjų dainų. Funkciniu aspektu nuodugniau tyrinėtose darbo sutartinės (šienapjūtės, rugiapjūtės, rudens darbų, namų darbų), išanalizuotos sutartinių kalbos ypatybės pabrėžiant improvizacinę teksto kūrimo procesą. Giliai pažinojęs sutartinių atlikimo tradiciją, S. Paliulis neapsiribojo vien jų analize ir struktūriniais tyrinėjimais, istorinių faktų pateikimu. Nuo pat pirmojo mokslinio darbo jis itin daug dėmesio skyrė etnologiniams tyrinėjimams, pateikdamas platų šios savitos liaudies kūrybos atlikimo kontekstą, apibūdindamas atlikėjų asmenybes, aiškindamas sutartinių reikšmę žmonių gyvenime. Pakartotinai paskelbti straipsniai „Apaščios polka“ ir „Sutartinių suktinis, kurį šokęs net Petras I“ primena, kad S. Paliulis buvo ir liaudies choreografijos žinovas. Straipsniuose pateiktos išvados yra itin reikšmingos lietuvių etnochoreologijai: pastebėtos sąsajos tarp, atrodytų, visiškai skirtingų laikotarpių choreografinės kūrybos – šokamųjų sutartinių ir polkų, išaiškintas unikalus masiškai šokamųjų sutartinių atlikimo būdas (iki šiol neretai klaidingai manoma, kad sutartines gali šokti tik ribotas šokėjų skaičius), pabrėžtinai priminta, kad sutartines šokdavo ne tik moterys, bet ir vyrai, atskleistas senųjų šokių improvizacinis pradai, jų atlikimo kontekstas, stilius ir nuotaika. Iš tolesniame skyriuje pateiktų dienoraščio ištraukų sužinome, kad S. Paliulis norėjo parašyti stambų darbą „Iš rytų

aukštaičių choreografinio folkloro“. Tinka tik apgailestauti, kad šis sumanymas liko neįgyvendintas, nes, sprendžiant iš minėtų dviejų straipsnių, toks darbas galėjo būti labai vertingas lietuvių etnochoreologijai.

Knygoje skelbiamų rankraščių stilius neredaguotas, todėl turime galimybę susipažinti su pirmųjų mūsų etnomuzikologų rašymo maniera. Beje, S. Paliulio teoriniai darbai, vertinant juos pagal šiuolaikinius reikalavimus, tarsi neatitinka dabartinio įprasto akademinio mokslo darbų stiliaus, nes šalia mokslinių apibendrinimų, tam tikrų dėsnų išaiškinimo, keliamų hipotezių bei prielaidų (itin aktualiomis mokslininkams temomis – dėl sutartinių kilmės, raidos, geografinio paplitimo, sąsajų tarp instrumentinės ir vokalinės muzikos etc.), nuolat įsiterpia daugiau beletristiką primenantys intarpai – šilti prisiminimai apie žmones, iš kurių sutartinės buvo užrašytos ar išmoktos, tuos žmones supusios gamtos vaizdingi aprašai ir pan. Sudarant knygą galbūt dėl tokio „laisvo“ autoriaus mokslinio stiliaus ir buvo suabejota, ar kai kuriuos pakartotinai spausdinamus jo straipsnius („Žvejų dainos“, „Kur siaudė skudučiai ir gaudė ragai“, „Sutartinių suktinis, kurį šokęs net Petras I“, „Apaščios polka“ ir kt.) verta priskirti prie teorinių ir metodinių darbų – dėl to jie pateikti kitame skyriuje. Vis dėlto šiuo atžvilgiu galima būtų ir padiskutuoti dėl pirmųjų knygų skyrių struktūros. Pavyzdžiui, kodėl vienu atveju prie teorinių ir metodinių darbų priskirtas itin beletrizuotas straipsnis „Apaščios apylinkių liaudies muzikantai“, nors analogiško pobūdžio kiti straipsniai jau išskirti į atskirą skyrių? Kitu atveju, priešingai, akivaizdžiai provokuojanti mokslinę diskusiją recenzija (jos rankraštis spausdinamas pirmąkart) apie 1991 m. pasirodžiusią M. Baltrėnienės ir R. Apavičiaus sudarytą knygą „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“ įdėta šalia be-

letristinio pobūdžio straipsnių, nors labiau tiktų teorinių ir metodinių darbų skyriui.

Visuose S. Paliulio raštuose, nesvarbu, kas tai būtų – vienokio ar kitokio pobūdžio straipsniai, prisiminimai, laiškai, ištraukos iš dienoraščio – persveria bene nuolat jį lydėjusi idėja gaivinti senąją aukštaičių muzikavimo tradiciją, pritaikyti jos gyvavimą šiuolaikiniam gyvenimui. Žavi nenuilstančio skudučių ir sutartinių propaguotojo užsidedimas mokytį tokio muzikavimo visus, kuriems tekdavo laimė su juo ilgiau pabendrauti: bendraklasių, kariuomenėje kartu tarnaujančius draugus, skautus, mokinius, studentus, bendradarbius, traukinį į konferenciją Maskvoje kartu vykstančius kitus mokslininkus ir kt. (beje, S. Paliulis svajojo, kad per oficialius renginius Lietuvoje skudučiais, daudytėmis, ragais grojų šimtai atlikėjų!). Apie senųjų tradicijų tęsėjo pamokas ne kartą užsimenama ir amžininkų prisiminimuose. S. Paliulio patarimai padėjo „augti“ jaunesniems etnomuzikologams (Laimai Burkšaitienei, Daivai Račiūnaitei-Vyčinienei ir kitiems), folkloro ansambliams; jis negailėdavo patarimų ir kompozitoriams (kokias satar-

tines įkomponuoti į savo kūrybą), ir įvairių švenčių organizatoriams (kaip tinkamai panaudoti renginių programose senuosius instrumentus), ir t. t.

Knyga gausiai iliustruota nuotraukomis, įvairių S. Paliulio rankraščių fragmentais. Pagyrimo nusipelno skoningas knygos dizainerių ir kruopštus redaktorių darbas. Knygą išleisti nebuvo lengva, nes Kultūros ir sporto rėmimo fondui teikta paraiška nesusilaukė tinkamo ekspertų pritarimo ir reikiamo valstybės finansavimo. Rengimo spaudai darbų ėmėsi Lietuvos muzikos akademija ir Dizaino studija „Ex Arte“, leidinių parėmė Vilniaus pedagoginis universitetas. Dėl knygos pasirodymo bene labiausiai turėtume būti dėkingi knygos leidybai lėšas paaukusiai Stasio Paliulio šeimai, o ypač stipriam sūnaus Gražvydo užsispyrimui išpildyti tėvo svajonę – paskelbti jo rankraščius, kurie buvo parengti leidybai jau prieš daugelį metų. Tai yra puiki dovana mums visiems, pagerbiant 100 metų jubiliejaus progą vieną iš iškiliausių Lietuvos etninės kultūros puoselėtojų, tautosakos rinkėją ir ryškų lietuvių etnoinstrumentologijos pagrindėją – daktarą Stasį Paliulį.

Dalia Urbanavičienė

